Л.Д. Щеголь, *асп.*
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТВОРЧІСТЬ МЕШІ СЕЛІМОВИЧА. РОМАН «ДЕРВІШ І СМЕРТЬ»

У статті охарактеризовано творчий і науковий шлях відомого сербського письменника Меші Селімовича.

Ключові слова: *творчий шлях, автобіографізм, роман, «Дервіш і смерть», рецепція.*

В статье охарактеризован творческий и научный путь известного сербского писателя Меши Селимовича.

Ключевые слова: *творческий путь, автобиографизм, роман, «Дервиш и смерть», рецепция.*

In the article described scientific and creative way well-knownSerbian writer Mesha Selimovic.

Keywords: *creative way, autobiographical, novel, «Dervish and Death», reception.*

Меша Селімович розпочав свою літературну діяльність досить пізно. Його перша збірка невеликих оповідань – «Prva četa» («Перший загін») – була опублікована у 1950 році, а друга – збірка оповідань «Tuđa zemlja» («Чужа земля») – тільки у 1962 році. Перший роман «Tišine» («Мовчання») був написаний у 1962 році, а поетичний роман «Magla i mjesečina» («Туман і місячне світло») – у 1965 році. Необхідно згадати і про те, що М. Селімович окрім письменницького таланту володів і талантом видатного критика: у 1948 році він починає писати критичні статті. Протягом 1950-1952 років опублікував найвидатніші праці-дискусії про Марка Марулича, Стефана Сремца, Хасана Кукича і Йована Дучича.

Творам Меші Селімовича притаманна європейська наративна традиція, характерна прозі Ф.Достоєвського та модерністів ХХ ст. Однак М. Селімовичу вдалося створити власний спосіб зображення дійсності, який складно й однозначно приписати певній літературній школі. Він успадковував і розширив межі роману-сповіді та потоку свідомості, найяскравішими прикладами яких є невеликі романи Ф. Достоєвського «Лагідна», «Записки з підпілля».

Після опублікування роману «Дервіш і смерть» слава неочікувано та стрімко підняла Мешу Селімовича на хвилю визнання. Критики почали ак-

тивно обговорювати роман, друкувати позитивні відгуки. Масово публікується не лише роман «Дервіш і смерть», але й інші книги автора. Роман перекладається безліччю мов.

Таке захоплення творчістю сербського письменника триває і сьогодні – 2010 рік було проголошено роком М. Селімовича: проведено безліч конференцій, урочистих зібрань, читань із нагоди сотої річниці його народження, поновилися публікації його творів, критичних статей.

Дія роману «Дервіш і смерть» розгортається у XVII ст. у невеликому боснійському містечку. Розповідь ведеться від імені дервіша Ахмеда Нурудіна. Твір написаний у формі монологізованої сповіді, просякнутої глибоким художнім натхненням, давньою мудрістю, сучасною філософською думкою. Міркування у романі виростають із релігійних істин як зразок догматичного мислення, що актуалізують вічні загальнолюдські питання, пов'язані з відчуттям душевних терзань і страхів, незмінних супутників людського життя.

Питання щодо жанрової специфіки роману було і залишається актуальним до сьогодні. Різні погляди, оцінки, думки висувалися й продовжують висуватися із цього приводу: Н. Яковлєва зазначає, що «роман «Дервіш і смерть» – це роман-парабола з історичним сюжетом». До цієї думки долучаються і В. Вєдіна, М. Жулинський. А Мещєряков додає певні уточнення, акцентуючи увагу, що «Дервіш і смерть» – це роман-парабола з історичним сюжетом та яскраво вираженим ліричним стрижнем» [1, 114; 3, 5]. Р. Дороніна та М. Богданов (автори статті про сербську літературу в «Літературному енциклопедичному словнику») визначають жанр твору як «філософський роман-притчу» [Литературный энциклопедический словарь 1987, 377].

Дійсно, поза сумнівом, «Дервіш і смерть» - це роман-парабола. Але варто зробити певні уточнення і пояснення. Дуже важливо не просто констатувати наявність параболічної стихії в оповіді, а зрозуміти природу цієї параболічності, визначити риси, що об'єднують роман «Дервіш і смерть» з іншими творами параболічного характеру, а також риси, що визначають його оригінальність. Те, що роман «Дервіш і смерть» є прикладом параболічного роману, підтверджують особливості фабульного змісту. Це й ідейно-тематичне спрямування твору – автор прагнув на прикладі певного періоду зобразити універсальну ситуацію, що актуальна і сьогодні. У «чистій» параболі для конкретики відводиться допоміжна роль, але у М. Селімовича постійно підтримується діалектична рівновага конкретики і символіки, і ця обставина, а також способи розкриття образу головного героя дають підстави стверджувати, що «Дервіш і смерть» не є романом суто параболічним. Психологізм оповіді в єдності з непараболічністю загальної художньої концепції розриває чіткі рамки ситуації-моделі, а разом із нею - і параболічність роману загалом.

Історичне тло у романі – це фон, колорит, фактор, що визначає характер дії. Твір не є історичним у вузькому розумінні та не може бути залучений до числа власне історичних романів. Із цього приводу Н. Яковлєва говорить: «…історія в романі-параболі представлена не як процес, що віддзеркалює загальні закономірності розвитку, і не на ній зконцентрована увага письменника. Центр роману – визначення можливостей людини, яку помістили у змодульовану ситуацію, взяту з історії» [Егерић 2000, 101]. П. Рудяков зазначає, що «розрізнення роману-параболи на історичному матеріалі та історичного роману має бути однією із принципових рис, на якій має основуватись аналіз роману Меші Селімовича» [Яковлева 1980, 97].

Щодо цього роману все ж таки варто говорити не про історичне, а про «умовне» історичне тло, бо ситуація є власне змодульованою автором для досягнення більшої мети, аніж просто описати історичні обставини, умови чи то особливості. Історія фігурує як вторинна функція романної форми. Досить точним у цьому контексті є висловлювання Я. Ротара: «…йдеться не про історичний сюжет, а про стилізовану фабулу, переміщену в історичні рамки…» [4, 98]. На питання, чому ж автору захотілося перенести дію роману в умовне історичне минуле, М. Селімович у своїх «Спогадах» відповів: «…можливо і тому, що боявся прямої фактографічної сили теми і власної обмеженості, яка знову ж таки могла викликати у мене небажану афектну реакцію. А я хотів витягнути з неї її універсальну суть» [Selimovic 1977, 198].

Цікавим є питання щодо зв'язку автора із його головним героєм. Чи дійсно, як пізніше скаже автор, «думки персонажа постають як мої, але все ж я дозволяю йому волю мови» [Selimovic 1977, 211]. Твір будь-якого автора – це його проекція (зібрання його суб'єктивних інтелектуальних реакцій на світ, оточення, час). Меша Селімович із цього приводу казав, що «роман – це особиста візія світу, зовсім суб'єктивна картина, але і цьому є межа – та індивідуальна візія світу не може бути настільки особливою, щоб іншим людям було важко її зрозуміти. Вони впізнають можливі ситуації, свої можливі думки та емоції» [Selimovic 1977, 247].

Головному героєві роману Ахмеду Нурудіну виповнюється 40 років, коли він постає перед читачем. Приблизно у цьому віці Меша Селімович переживає тяжку трагедію і розпочинає працю над романом. У кінці 1944 року був розстріляний брат Меші Селімовича Шефкія, учасник народно-визвольної боротьби проти фашизму. «Ось так наша прихильність та захват революцією обернулися проти нас і перетворили нас на жертв». Дуже важко Селімович пережив цю втрату: «Коли я дізнався, що Шефкію розстріляно, то пережив шок. Я лежав, не можучи нічого зрозуміти, і безупину плакав…Так, я був приголомшений… Не знав, що робити… Моє існування було поставлено під

сумнів…» [9, 181]. Із цих глибоко особистих за своєю природою переживань із часом і виникла ідея за допомогою засобів словесного мистецтва передати те, що сам М. Селімович врешті решт назве «зіткненням між ідеологією та пошкодженою особистістю» [Рудяков 1995, 101]. Необхідно розібратися у характері такого зіткнення без догматичних забобонів, побачивши у ньому проблему загальнолюдської значення і звівши до мінімуму зв'язок із конкретним фактом індивідуальної біографії автора роману. В одному з інтерв'ю автор зазначає, що «твір має жити своїм життям; ніякі особисті причини, сентиментальні зв'язки не визнаю і не повідомляю. Життєвий досвід – фундамент твору, але він може бути різним. Деякі критики помилялися, коли бачили у головному герої роману мене. У будь-якому випадку, різниця є…» [Selimovic 1977, 254].

Цікавою є манера оповіді роману – вона ведеться від першої особи, і це потребує уважного і обережного ставлення до кожного слова, нюансу почуттів, кожної думки, бо створюється ефект погляду не ззовні, а зсередини, а так все виглядає зовсім інакше.

У М. Селімовича присутня лише одна позиція - самоаналіз, самооцінка головного героя. Згадаємо для прикладу думки дервіша після того, як він розповів одному зі своїх учнів про Ісхака: «… і тоді мені стало зрозуміло – з першої хвилини я знав, що зробить ця людина. Коли я вирішив розповісти про це кому-небудь із текії, коли вибрав саме його… був певний, що він покличе жандармів», «так, я хотів видати втікача жандармам» [Селимович 1987, 43]. Почувши це від третьої особи, слухач сприйняв би таку поведінку не інакше як зраду. Але з погляду суб'єкта це звучить по-іншому. І без того досить невловима межа між добром та злом на рівні індивідуальної психології та її зв'язку із реальною дійсністю, до того ж, до ретроспективи – виглядає ще більш розмитою та нечіткою. Знаючи подальше розгортання подій, знаючи, що учень покличе жандармів, дервіш переосмислює власні думки і власну поведінку.

Важливим для розуміння роману є той факт (наративна особливість), що герой розповідає про події із визначеною, хоча і незначною, дистанцією. Автор таким чином отримує можливість передати герою функцію «всезнання», що досить важко для розповідної структури такого типу, до якої належить «Дервіш і смерть». Знаючи розвиток подій, їх результат, персонаж бачить і оцінює все по-іншому, ніж при безпосередньому сприйнятті із ще невизначеним фіналом тієї чи іншої ситуації, того чи іншого конфлікту. Його погляд стає концептуальним.

«Дервіш і смерть» – це діалог із самим собою, у якому діаметрально протилежні імпульси та ідеї так і не знаходять примирення один із одним, проти-

стояння між ними не зникає. Спроби прочитання цього діалогу як монологу (пошуки спільного знаменника, однозначного вирішення) приречені на поразку. Вони не наближаються до розуміння суті справи, а відводять від неї вбік [Рудяков 1995, 109]. Нурудін не володіє готовою істиною. Він шукає її, і ці, на перший погляд, умоглядні пошуки виявляються нероздільними із долею – ситуація є досить звичною й типовою для філософії екзистенціалізму. У цьому і полягає відповідь на питання, чому дервіш проходить до кінця шлях, що невблаганно веде його до краху та смерті; чому не зупиняється і не звертає з нього у пошуках рятувальної лазівки: він позбавлений такої можливості, оскільки його доля – його думки, а його думки – його доля.

Особливістю творчості сербського письменника є наявність авторських коментарів до тексту, вміщених у окремій книзі. «Спогади» Меші Селімовича у широкому чи вузькому розумінні – це не різновид мемуарів якогось публічного суспільного діяча, побудовані за принципом документації чи протоколювання записів про події. У своїх вступних примітках М. Селімович підкреслює, що « … мої спогади – мої, а не суспільно обумовлені: ніколи не був у тому становищі, коли б міг вплинути на історію… найчастіше був одним із тих письменників, які були учасниками історичних подій» [Selimovic 1977, 203].

Значущість «Спогадів» не в тому, що автор зумів змалювати реалістичну картину певного середовища і певного часу, відбиту в певних життєвих ситуаціях автора та реакціях на них, а швидше ті етичні та психологічні парадокси, що частіше локалізуються на кордоні вічних проблем відносин влади та індивідуума, при цьому торкаючись проблеми мотивів та образів у творах митця. Говорячи про новаторство М. Селімовича, необхідно відзначити, що саме в «Спогадах», окрім певних хронологічних фактів, картин, проблем, автор подає критичні погляди на свої основні твори. Так, саме в цій книзі письменник дає характеристику, оцінку своїм основним романам, розкриває секрети не лише написання, але й прочитання, трактування, розуміння їх.

Усе це послугувало до написання безлічі есе, критичних статей, замітоk, студій та літературознавчих праць не лише сербських теренів, але й за межами балканського світу. В українському літературознавстві постать М. Селімовича є активно досліджуваною: неодноразово А. Татаренко, В. Вєдіна, М. Жулинський у своїх працях її аналізували. Але залишається багато тем та проблем, які все ще не розкриті. Завдячуючи працям П. Рудякова, перекладам І. Ющука та А. Лисенка, українська публіка може насолодитися дійсно зірковими романами видатного сербського письменника XX ст. – Меші Селімовича.

1. *Вєдіна В.П., Жулинський М.Г.* Сучасний слов'янський роман: соціально-філософські й естетичні аспекти //Слов'янські літератури: IX Міжнародний з'їзд славістів: Доповіді. – К., 1983. – 351 с.; 2. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. Доронина Р., Богданов М., Николаева Л. – М., 1987. – 750 с.; 3. *Мещеряков С.Н.* Жанровое своеобразие сербского реалистического романа 1970-х годов. – Автореф. канд. дисс. – М., 1986. – 5 с.; 4. *Рудяков П.М.* История как роман. - К., 1995; 5. *Селимович М.* Избранное. - М., 1987. – 616 с.; 6. *Фатеева Н.А.* Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000. – 280 с.; 7. *Яковлева Н.Б.* Современный роман Югославии. – М., 1980. – 208 с.; 8. *Егерић М.* Дух и чин: есеји о романима Меше Селимовића. – Бања Лука; Београд: Задужбина «Петар Кочић», 2000. – 156 с.; 9. *Selimović Meša.* Sjecanja // Sabrana djela. – Beograd, 1977. – 368 str.; 10.*Selimović Meša.* Pisci, misljenja i razgovori: eseji, clanci, polemike, intervjui. – Novi Beograd: Marso, 2002. – 324 str.

О.А. Щербакова, *канд. філол. н., доц.*

ПЕРШОДЖЕРЕЛА СВІДЧЕНЬ ПРО СВЯТУ ЦАРИЦЮ ЄЛЕНУ У НАЙДАВНІШИХ ВИДАННЯХ "КНИГ ЖИТІЙ СВЯТИХ" (1700, 1716 і 1759 рр.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИМІТКОВИХ ПОСИЛАНЬ І КОМЕНТАРІВ (на прикладі "Житія Святаго Равноапостолнаго великаго царя Константіна и святыя христолюбивыя матере его Єлены")

У статті досліджено першоджерела свідчень про святу царицю Єлену в найдавніших виданнях "Книг житій святих".

Ключові слова*: першоджерела, Святая Елена, Святой Дмитрий Ростовский.*

В статье исследованы первоисточники свидетельств о святой царице Елене в древнейших изданиях "Книг житий святых".

Ключевые слова*: первоисточники, сравнительный анализ, ссылки и комментарии.*

In this article the sources about Saint Elena are investigated. Using the Life of Saint like apostoles Konstantin and his mother Elena who loved Hrystos (21 may)